

УДК 332.142.6:338.48

І.Я. Антоненко

*д.е.н., професор, професор кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет*

І.Л. Мельник

*к.е.н., старший викладач кафедри обліку і аудиту, маркетингу та менеджменту,
Київський університет туризму, економіки і права*

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ФОРМАТІ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Iryna Antonenko

*Doctor of Economics, professor of the Department of Hotel, Restaurant business
Kyiv National University of Trade and Economics*

Iryna Melnyk

*Ph.D. in Economics, senior lecturer in accounting and auditing, marketing and management
Kyiv University of Tourism Economics and Law*

TOURISM DEVELOPMENT IN FRAME BALANCED NATURE

Анотація. В статті розглянуті питання розвитку туристичної індустрії у межах збалансованого природокористування. Проаналізовано потенціал туризму в світовій економіці, складено порівняльну таблицю екологічних індикаторів індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму за країнами, спираючись на рейтингові дослідження міжнародних організацій, та визначена важливість взаємозв'язків туристичної діяльності та природокористування. Запропоновані напрями розвитку туризму, що сформують систему збалансованого природокористування туристичної індустрії.

Summary. The article deals with the development of the tourist industry within sustainable environmental management. Analyzes the potential of tourism in the global economy, compiled a comparative table of environmental indicators Competitiveness Index Travel and Tourism by country, based on the rating research of international organizations and identified the interlinkages tourism and natural resources. Directions of tourism development that will form a system of sustainable nature tourism industry.

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, збалансоване природокористування, екологізація, екологічні індикатори.

Keywords: tourism, tourist industry, sustainable environmental management, greening, environmental indicators.

Постановка проблеми. Незважаючи на періодичні потрясіння, туристична індустрія сьогодні має значний потенціал в світовій економіці. Надходження від міжнародного туризму протягом 1995–2014 років зросли з 415 млрд. дол. США за 527 мільйона подорожуючих до 1245 млрд. дол. США

за 1,133 мільярда туристів. Таким чином, туристичний бізнес сьогодні формує 9% світового валового продукту та 6% міжнародного експорту, складаючи 1,5 трлн. дол. США, складаючи та забезпечуючи робоче місце кожній одинадцятій людині на планеті. Крім того, прогнози по кількості міжнародних туристичних прибуттів, незважаючи на глобальні економічні, політичні та екологічні виклики, перевищують очікування експертів: середній рівень зростання обсягів міжнародних прибуттів в період з 2010 по 2030 роки складає 3,3%, в той час як у 2012-2013 роках обсяг приросту 5%, 2013-2014 роках – 4,3% [1]. Зростання обсягів туристичних потоків збільшує антропогенне навантаження на природні рекреаційно-туристичні ресурси та актуалізує основну проблему розвитку туризму – збалансоване природокористування. Збалансоване природокористування – стратегічна мета суспільства по збереженню умов для відтворення біологічного різноманіття на об'єктах природно-заповідного фонду, у зонах санітарної охорони та рекреаційних територіях, створенню сприятливих умов для проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці вказують, що якщо розглядати збалансоване природокористування як такий процес взаємодії суспільства з довкіллям, за якого досягається оптимальне співвідношення між господарською діяльністю суспільства, забезпеченням матеріальних і духовних потреб населення та підтриманням якісного стану природного середовища, то природокористування в Україні є незбалансованим [2]. У діючому економічному механізмі природокористування відсутні стимулюючі засади. Національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи, витрати на які набагато (іноді в сотні разів) перевищують обов'язкові платежі. До складу чинників, що здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище, у природокористуванні належить й туристично-рекреаційна діяльність, яка на сьогоднішній день потребує глобальної екологізації, що є один з напрямів, який поряд з екологізацією промислового сектору

економіки, повинен забезпечити умови для відтворення та рекреаційного використання природних комплексів [3]. Відповідно, екологізація включає процеси, направлені на збереження природних територій від забруднення промисловими, транспортними підприємствами, відходами життєдіяльності місцевих громад та змін пов'язаних з функціонуванням інфраструктурних туристичних об'єктів, сконцентрованих у популярних рекреаційних зонах, наслідків туристичного перебування, включаючи і відпочинок неорганізованих туристів у необлаштованих для цього зонах.

Питання збалансованого природокористування в туризмі пов'язане не тільки з прямою залежністю туристичного ринку від стану рекреаційно-туристичного потенціалу окремих територій, оскільки міжнародний туризм, займає четверте місце (після ринку пального, хімікатів та автомобільної продукції) у структурі світового експорту, але мова йде й про формування екологічної культури та екологічно освіченого суспільства [4]. Таким чином, процеси збалансованого природокористування, екологізації, проявляючись через економіку, право, політику, освіту та культуру, формують загальнокультурні норми і цінності з врахуванням концепції соціальної відповідальності та фокусують увагу сучасного суспільства на збереженні природних ресурсів для майбутніх поколінь.

Формулювання цілей статті. Дослідження вчених і практиків свідчать про проблеми, які існують сьогодні у взаємозв'язках туризму й природних ресурсів, що й визначило мету статті: обґрунтування наукових та прикладних засад щодо розвитку туризму у форматі збалансованого природокористування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збалансоване природокористування в туризмі передбачає ощадливе використання рекреаційно-туристичних ресурсів під час діяльності туристичних організаторів та при безпосередньому відпочинку – самими туристами. Зокрема, за оцінками Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP - United Nations Environment Programme)

один середньостатистичний турист створює за день близько 1 кг твердих відходів [5].

Збалансоване природокористування в туристичній діяльності – складне явище сучасного суспільного розвитку, основна мета якого полягає у зведенні до мінімуму негативного впливу туристичної діяльності на процеси кругообігу речовини і енергії в природі, зменшення рекреаційного навантаження на туристичні об'єкти [6].

До функцій збалансованого природокористування в туризмі слід віднести відтворювальну, просторову та соціальну-екологічну. Відтворювальна функція передбачає створення умов, за яких забезпечуватиметься природне відтворення рекреаційно-туристичних ресурсів території. Просторова функція дозволяє вивчити рекреаційні райони, враховуючи особливості їх природних комплексів, та визначає ступінь їх оптимального навантаження. Соціально-екологічна функція відповідає за формування екологічно освічених громадян. Для конкретного суб'єкта господарювання дані функції проявляються у підходах до туристичного та готельного продукту, роботи офісу тощо. В той же час вплив туризму на довкілля є прихованим, оскільки його вивчають в розрізі окремих галузей економіки, які формують туристичний продукт [6].

Формами збалансованого природокористування туризму на державному рівні є цільові управлінські заходи прямого та непрямого впливу, спрямовані на зменшення рівня виснаження рекреаційно-туристичних ресурсів. Пряме управління в даному випадку передбачає нормативно-правове регулювання туристичної діяльності, обмеження загальної кількості відвідувачів відповідно до гранично припустимого туристичного навантаження на природні комплекси, регламентації та зонування природоохоронних територій, використання спеціальних технологій мінімізації забруднення навколишнього середовища тощо. Непрямий метод управління ґрунтується на зміні поведінки самих туристів та представників туристичної індустрії шляхом підвищення рівня їх екологічної

освіти, екологічної просвіти місцевого населення, використання засобів інформаційного впливу (екологічний PR, іміджеві стратегії тощо), виховання культури спілкування (між людьми різних соціальних прошарків, різного майнового стану, міжетнічного, міжрелігійного тощо), формування поважного відношення до місцевих жителів, формування культури екологічного відпочинку (екорекреаційної культури) [2].

Серед форм збалансованого природокористування в туризмі в приватному секторі виділяють процеси спрямовані на екологізацію технологій обслуговування туристів, які передбачають зменшення сировинно-, водо-, енергоємності туристичного продукту, впровадження замкнених технологічних циклів. На світовому рівні цей рух очолює «Міжнародна ініціатива готелів з питань оточуючого середовища» (IHEI - The International Hotels Environment Initiative) з центром у Лондоні, яка представлена 11200 готелями у 111 країнах. Вона орієнтує своїх членів на ведення бізнесу більш екологічними та соціально відповідальними способами (встановлення в готелях енергозберігаючого освітлення та обладнання, закупка побутових товарів, здатних до біологічного розкладання, відмова від щоденної заміни рушників та білизни з метою економії води тощо). Зокрема, готелі мережі Inter-Continental повинні впровадити 134 екологічних заходи по відношенню до водо-, енергоспоживання та боротьби з відходами [5].

Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та діяльність інших міжнародних організацій, в тому числі і «Міжнародної ініціативи готелів з питань оточуючого середовища», діє за принципами сталого розвитку, одним з основних індикаторів якого є екологізація туризму. Розвиток туризму за критерієм сталості закріплено на міжнародному рівні у «Хартії зі сталого туризму» (1995 р.) та «Міжнародній програмі зі сталого розвитку туризму» (1999 р.). Зокрема, зазначається, що "туризм має бути екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і

рівноправний щодо місцевих громад” [6]. Крім того, протягом п’яти років Всесвітньою туристичною організацією, Світовою радою з подорожей і туризму, Радою планети Земля реалізовувався Порядок денний на ХХІ століття для подорожей і туризму (1996 р.), що передбачав проведення регіональних семінарів з метою формування відповідального ставлення та використання природних і культурних ресурсів.

Сталий розвиток туризму, як зазначається у Порядку денному на ХХІ століття для галузі подорожей і туризму, - це здатність туризму упродовж тривалого періоду зберігати свої кількісні і якісні показники, тобто виправдовувати очікування резидентів і туристів як у короткий, так і більш тривалий період, без шкоди довіллю тієї території, яка зацікавлена у його розвитку. Крім того, підкреслюється, що сталість у туризмі передбачає позитивний загальний баланс екологічних, соціокультурних та економічних впливів туризму [7].

Напрямок на сталий розвиток туризму в Україні підтверджується ратифікацією у 2004 році Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (ратифікована Законом України від 07.04.04 р. № 1672-IV). Однак, на сучасному етапі не затверджено навіть «Концепцію про перехід України до сталого розвитку». У працях вітчизняних вчених детально вивчається питання реалізації стратегії сталого розвитку туризму. Зокрема, у дослідженні Т.Ткаченко розкриваються: історичні передумови переходу на концепцію сталого розвитку туризму, її зміст та принципи, особливості управління туризмом на засадах сталого розвитку в умовах глобалізації [8].

Одним з принципів сталого розвитку туризму є екологічна коректність (ефективність) туристичного руху та туристичного бізнесу, сприяння збереженню та поетапному відтворенню цілісності природного середовища та культурної спадщини. Принцип передбачає, таким чином, раціональне використання туристичних ресурсів і підтримання біорозмаїття [8].

В туристичній індустрії також діють світові сертифікаційні програми, спрямовані на збалансоване природокористування, екологізацію та сталий розвиток туризму, зокрема:

- Blue Flag Campaign – добровільний екологічний знак присуджений більш ніж 3850 приморським районам у 48 країнах світу, в тому числі у 2750 районах у 21 країні Європи;

- Green Globe (включаючи Green Globe Travel) – ініціатива, що передбачає видачу сертифікату відповідності на основі 41 критерію і 337 показників та охоплює підприємства з понад 90 країн світу;

- Certification for Sustainable Tourism Program – CST [5].

Визначені ініціативи, виступаючи інструментами збалансованого природокористування в туризмі, реалізують й маркетингові функції, забезпечуючи іміджеву підтримку учасникам своїх програм.

На сучасному етапі оцінку еколого-економічної безпеки туризму України можна визначити за результатами рейтингового дослідження «Індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму», що раз на два роки проводить Всесвітній економічний форум [9]. Індекс визначає позицію країни за такими блоками як середовище функціонування, туристична політика та формування сприятливих умов розвитку, інфраструктура, природні та культурні ресурси. За результатами 2013 року Україна посідає 76 місце з 140 країн світу, що відповідає оцінці 3,98 бала з семи можливих. У 2011 році Україна посідала 85 місце з 139 країн, однак 2007 та 2009 років – 78 місце з 124 країн та 77 місце з 133 країн, відповідно (див. табл.). Експерти-аналітики визначали, що дані результати свідчили про відновлення втрачених після економічної кризи позицій. Однак, у 2015 році індекс конкурентоспроможності подорожей та туризму для України не визначався, зважаючи на підвищену небезпеку для життя та здоров'я туристів за умов військово-політичного конфлікту на її території.

Зрозуміло, що ратифікація угод та складання планів по захисту довкілля не ведуть до швидкого покращення екологічних питань, однак,

якщо Україна планує збільшувати надходження до бюджету за рахунок туризму потрібно зменшувати екологічні ризики та не виснажувати потенціал природних територій.

Таблиця

**Порівняльна таблиця екологічних індикаторів
індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму**

Роки	2011			2013			2015		
Країни	Загальне значення	в т.ч. часткові значення		Загальне значення	в т.ч. часткові значення		Загальне значення	в т.ч. часткові значення	
		Екологічна стійкість	Природні ресурси		Екологічна стійкість	Природні ресурси		Екологічна стійкість	Природні ресурси
Австралія	13	59	4	11	56	2	7	25	2
Австрія	4	5	43	3	6	49	12	8	28
Бразилія	52	29	1	51	30	1	28	86	1
Велико-британія	7	11	23	5	7	15	5	17	9
Ірландія	21	12	112	19	9	117	19	2	72
Іспанія	8	33	35	4	25	29	1	29	14
Китай	39	95	5	45	109	5	17	137	6
Коста-ріка	44	25	6	47	26	7	72	68	5
Люксембург	15	16	65	23	17	55	26	4	60
Мексика	43	114	10	44	105	8	30	126	4
Німеччина	2	4	18	2	4	31	3	14	18
Норвегія	20	6	60	22	8	59	20	5	29
Польща	49	37	54	42	37	66	47	29	57
США	6	105	3	6	112	3	4	111	3
Україна	85	88	119	76	92	102	не визначались		
Фінляндія	17	7	66	17	3	54	22	3	56
Франція	3	9	31	7	11	30	2	23	8
Швейцарія	1	2	16	1	2	19	6	1	21

таблицю складено за [9]

У довгостроковому періоді значення еколого-економічних індикаторів туризму зростає, проявляючись у вмінні менеджерів перерозподіляти ресурси не тільки між підсистемами галузі (кластеру, дестинації) у конкретну точку часу, а й з врахуванням часових розривів.

Висновки. Екологічні питання повинні бути інтегрованими в економічну сферу туристичної діяльності, тобто вимагається розробити такі економічні важелі, які б дозволяли „повернути” назад взяте у природи з

урахуванням специфіки функціонування туристичної індустрії. З цією метою необхідно:

- розробити і реалізувати в Україні головні принципи розвитку туризму на основі «Всеєвропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття». Відповідно до цієї стратегії, туризм, як ресурсоспоживча галузь економіки, повинен мати більш високу якісну основу для своєї життєдіяльності;

- удосконалити на державному рівні механізм проведення екологічної політики в житті, взагалі, і в туризмі, зокрема, закінчивши при цьому розробку нормативно-правової бази природоохоронної діяльності;

- підняти рівень науково-методичного забезпечення по здійсненню екологізації туристичної діяльності;

- забезпечити якісно новий рівень підготовки фахівців для сфери туризму, особливо спеціалістів з екологічного менеджменту. Останні повинні мати інший кругозір знань, керуватись зовсім нетрадиційними правилами про пряму екологічну зацікавленість підприємств туристичної галузі у підвищенні якості природного середовища. При цьому, особлива увага повинна приділятися контрольним функціям за діяльністю туристських організацій (екоревізії);

- вдосконалити, розширити і зміцнити систему екологічного моніторингу на базі існуючої мережі спостережень за станом компонентів природного середовища. Принциповою при цьому повинна бути позиція стосовно виробки єдиної методики спостережень і обробки інформації, яка проводиться різними відомствами і організаціями;

- відпрацювати чітку систему екологічної освіти і виховання населення нашої держави і, в першу чергу, туристів. Для цього необхідно розробити новий моральний кодекс природокористування, опираючись на ідеї природоцентризму (екоцентризму) і коеволюції [3].

Визначені напрями сформують систему збалансованого природокористування туристичної індустрії, яка на рівні кожної складової

буде характеризуватися індикаторами фінансового, кадрового, інтелектуального, технічного, інформаційного забезпечення, формуючи базу даних для проведення комплексної екологізації галузі.

Література

1. UNWTO Tourism Highlights. 2015 Edition. – Режим доступу: <http://mkt.unwto.org>
2. Ніколаєв К.Д. Збалансоване природокористування на прикладі екологізації туристичної галузі / К.Д. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О. // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 5/2009 (58). – С. 117-120.
3. Падун М.М. Проблеми екологізації в туризмі. – Режим доступу: <http://www.ecologylife.ru/tyrizm-2002/problemi-ekologizatsiyi-v-turizmi.html>
4. The United Nations Environment Programme (UNEP). – Режим доступу: <http://www.unep.org/resourceefficiency/Business/SectoralActivities/Tourism/FactsandFiguresaboutTourism/tabid/78771/Default.aspx>
5. Яковенко Е.В. Сущность и типы инноваций в сфере туризма / Е.В. Яковенко // Культура народов Причерноморья. — 2006. — № 95. — С. 102-105.
6. Смаль В. В. Туризм і сталий розвиток / В. В. Смаль, І. В. Смаль // Вісник ЛНУ. Серія: географічна. – 2005. – Вип. 32. – С. 163–173.
7. Уварова Г.Ш. Сталий розвиток туризму в контексті рекреаційно-туристичного природокористування / Г.Ш. Уварова // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – 2010. – Том 1. – № 1. – С. 217–220.
8. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Тетяна Іванівна Ткаченко. - 2-ге вид., випр. та доповн. - К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. - 463 с.
9. Офіційний сайт World Economic Forum. - Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports>